

Серія «Вища освіта в Україні». Заснована в 1999 р.

ПЕТРУШЕНКО В. Л.

ФІЛОСОФІЯ

у 2-х частинах:

*світова філософія,
фундаментальні проблеми філософії;
релігієзнавство,
етика та естетика,
логіка*

Навчальний посібник

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
«Новий Світ – 2000»
2020

УДК 1(075.8)
ББК 87я73
П 31

Відтворення цієї книги або будь-якої її частини заборонено без письмової згоди видавництва. Будь-які спроби порушення авторських прав будуть переслідуватися у судовому порядку.

Гриф надано Міністерством освіти і науки України

Рецензенти:

Надольний І.Ф. – доктор філософських наук, професор Української академії державного управління при Президентові України;

Семенюк Е.П. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Українського дісотехнічного університету;

Лисий В.П. – доктор філософських наук, професор Львівського національного університету ім. І.Франка.

Петрушенко В.Л. Філософія [Текст] : навч. посібник (в 2-х част.) / Петрушенко В.Л. – Львів: Новий Світ – 2000, 2020. – **(1 част.: світова філософія, фундаментальні проблеми філософії; 2 част.: релігієзнавство, етика та естетика, логіка)** ; [для студентів ВНЗ України III – IV рівнів акредитації]. – 647, [1] с. ; **іл., схеми, табл.**
ISBN 978-966-418-123-2

Навчальний посібник у систематичній формі подає повний матеріал курсу дисципліни «Філософія», що відповідає сертифікату бакалавра різних напрямів та спеціальностей (окрім профільних гуманітарних напрямів). Посібник написаний на основі максимального врахування сучасного стану та досягнень світової філософії, викладає зміст тем достатньо чітко і зрозуміло, містить додатковий методичний матеріал.

Призначений для студентів, магістрантів та аспірантів ВНЗ України, а також для тих читачів, що бажають мати достатньо повне уявлення про сучасний стан філософської науки.

УДК 1(075.8)

ББК 87я73

© Петрушенко В.Л., 2020

© “Новий Світ – 2000”, 2020

ISBN 978-966-418-123-2

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
<u>I ЧАСТИНА. СВІТОВА ФІЛОСОФІЯ, ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ.....</u>	9
ТЕМА 1. ФІЛОСОФІЯ ЯК ФОРМА ДУХОВНОГО ОСВОЄННЯ СВІТУ ЛЮДИНОЮ; ЇЇ ДЖЕРЕЛА ТА ОСОБЛИВОСТІ.....	10
1.1. Особливості становища людини в світі та необхідність її самовизначення.....	12
1.2. Поняття та типологія світогляду. Світогляд і філософія.....	17
1.3. Особливості історичного виникнення філософії. Філософія і міфологія.....	21
1.4. Проблема визначення предмету філософії. Характерні риси філософського мислення. Співвідношення філософії, науки, релігії та мистецтва.....	25
1.5. Структура та функції філософського знання. Провідні позиції у філософії.....	31
ТЕМА 2. ФІЛОСОФІЯ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ.....	39
2.1. Особливості східного та західного типів філософствування.....	41
2.2. Перші паростки філософської думки. Джерела, провідні ідеї та напрями філософської думки Стародавньої Індії.....	45
2.3. Канонічні джерела, провідні ідеї та напрями філософії Стародавнього Китаю.....	53
ТЕМА 3. АНТИЧНА ФІЛОСОФІЯ.....	59
3.1. Поняття античної філософії. Етапи її розвитку та загальні особливості.....	61
3.2. Розвиток ідей у натурфілософських («фізичних») школах Стародавньої Греції.....	62
3.3. Ідеї та представники високої класики в розвитку античної філософії.....	67
3.4. Завершальний цикл розвитку античної філософії: школи, ідеї, представники... ..	74
ТЕМА 4. ФІЛОСОФІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ.....	79
4.1. Зміни у світогляді під час переходу від античності до європейського Середньовіччя.....	81
4.2. Вихідні ідеї середньовічної патристики. Місце філософії у духовному житті Середньовіччя.....	84
4.3. Схоластика і містика як провідні напрями середньовічної філософії.....	91
ТЕМА 5. ФІЛОСОФІЯ ВІДРОДЖЕННЯ І РЕФОРМАЦІЇ.....	98
5.1. Поняття «Відродження» та характерні риси духовного життя цієї доби. Відродження і Реформація.....	100
5.2. Провідні напрями ренесансного філософствування: гуманістичний антропологізм, неоплатонізм, натурфілософія.....	103
5.3. Ідеї пізнього Відродження та Реформації.....	108
ТЕМА 6. ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ.....	116
6.1. Панорама соціально-культурних та духовних процесів у Європі Нового часу та особливості розвитку філософії.....	118
6.2. Ідеї та концепції пізнання в філософії Нового часу.....	121
6.3. Онтологічні та антропологічні ідеї філософії Нового часу. Розуміння соціальних процесів та «вік Просвітництва».....	129
ТЕМА 7. НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ.....	137
7.1. Німецька класична філософія як особливий етап розвитку новоєвропейської філософії.....	139
7.2. Іммануїл Кант – творець німецької класичної філософії. Основні ідеї І. Канта.....	140
7.3. Філософські ідеї Й.Г. Фіхте та Ф.В. Й.Шеллінґа.....	146

7.4. Філософія Геґеля як найвище досягнення німецької класичної філософії.....	148
7.5. Антропологічний принцип філософії Л.Фейєрбаха	155
ТЕМА 8. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПРОЦЕС У ЄВРОПІ ХІХ СТ.: ПЕРЕХІД ВІД КЛАСИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ДО НЕКЛАСИЧНОЇ.....	158
8.1. Зміна парадигми філософського мислення у ХІХ — на поч. ХХ ст.....	160
8.2. Вихідні ідеї філософії А.Шопенгауера та С.Кьєркегора	162
8.3. Ідеї розроблення «наукової філософії» у європейській філософії ХІХ ст.	165
8.4. Фрідріх Ніцше та ідеї «філософії життя»	169
ТЕМА 9. ЗАРУБІЖНА ФІЛОСОФІЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.....	173
9.1. Загальні особливості духовних процесів та розвитку філософії у ХХ – поч. ХХІ ст.	175
9.2. Сциєнтистські напрями у сучасній зарубіжній філософії.....	178
9.3. Напрями антропологічного спрямування.....	183
9.4. Культурологічні та історіософські напрями у філософії ХХ ст.	193
9.5. Релігійна філософія ХХ – ХХІ ст.	198
9.6. Провідні тенденції розвитку сучасної світової філософії.....	203
ТЕМА 10. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ	208
10.1. Українська філософія як органічна складова української духовної культури. Загальні особливості української філософії.....	209
10.2. Провідні філософські джерела та філософські ідеї часів Київської Русі та доби Відродження. Поява професійної філософії в Україні.....	212
10.3. Особливості філософських курсів Києво-Могилянській академії. Життя та філософська діяльність Г.Сковороди.....	222
10.4. Університетська філософія в Україні ХІХ ст. Філософські ідеї в українській літературі та громадсько-політичних рухах.....	227
10.5. Особливості розвитку української філософії ХХ ст.	237
ТЕМА 11. ПРОБЛЕМА БУТТЯ У ФІЛОСОФІЇ.....	245
11.1. Фундаментальне значення проблеми буття для філософії. Людські виміри проблеми буття.....	247
11.2. Проблема буття в історико-філософському окресленні. Категоріальні визначення буття	252
11.3. Сучасна наука про рівні та форми виявлення буття (філософське окреслення).....	259
ТЕМА 12. СВІДОМІСТЬ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА	266
12.1. Проблема онтологічного статусу свідомості та її суттєві ознаки.....	268
12.2. Проблема походження свідомості	273
12.3. Ідеальний статус буття свідомості. Свідомість і мова	281
12.4. Структура та функції свідомості	289
ТЕМА 13. ПРОБЛЕМА ПІЗНАННЯ У ФІЛОСОФІЇ.....	294
13.1. Поняття пізнання та його види	296
13.2. Рівні і форми пізнання	300
13.3. Проблема істини в пізнанні. Істина та якісні характеристики знання.....	304
ТЕМА 14. ЛЮДИНА ТА ЇЇ БУТТЯ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ ...	311
14.1. Проблематичність людського буття. Життя, буття та існування як характеристики людини	313
14.2. Діяльність як спосіб людського буття. Сутнісні сили людини та багатство її проявів.....	318

14.3. Проблема походження людини: сперечання еволюціонізму та креаціонізму	323
14.4. Співвідношення понять «людина – індивід – особа – особистість – індивідуальність»	331
14.5. Співвідношення в людині природного, соціального, персонального та трансцендентального. Вихідні цінності людського буття.....	333
14.6. Проблема смерті, безсмертя та сенсу життя людини у філософсько-світоглядному окресленні.....	339
ТЕМА 15. СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ	348
15.1. Онтологія соціального. Поняття та зміст соціальних якостей	350
15.2. Поняття суспільства. Співвідношення суспільства і природи	356
15.3. Суспільство як система: основні елементи суспільного життя та їх взаємозв'язок. Духовне життя суспільства.....	362
15.4. Людина і суспільство: основні аспекти взаємозв'язку.....	367
ТЕМА 16. КУЛЬТУРА І ЦИВІЛІЗАЦІЯ.....	373
16.1. Причини загострення питання про культуру наприкінці XIX – на початку XX ст. Суттєві ознаки культури	374
16.2. Найбільш поширені підходи до визначення цивілізації. Вихідні ознаки цивілізації.....	377
16.3. Структурні зв'язки культури та цивілізації. Причини і наслідки можливих конфліктів між культурою та цивілізацією.....	386
ТЕМА 17. ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ.....	394
17.1. Предмет, проблеми та історія філософії науки та техніки	396
17.2. Феномени науки та техніки в історії людства.....	398
17.3. Особливості та провідні тенденції сучасних процесів науково-технічного розвитку	414
<u>II ЧАСТИНА: РЕЛІГІЄЗНАВСТВО, ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА,</u>	
ЛОГІКА	426
ТЕМА 18. РЕЛІГІЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ ФЕНОМЕН ТА ПРЕДМЕТ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА.....	427
18.1. Прояви релігії в соціально-історичному процесі	429
18.2. Значення терміну «релігія» та особливості релігійного сприйняття світу.....	433
18.3. Релігієзнавство як наукова дисципліна в його зв'язках із іншими науками та сферами пізнання. Предмет, об'єкт, методи та принципи релігієзнавства	438
18.4. Структура та вихідні елементи релігії.....	445
18.5. Функції релігії в житті сучасного суспільства	453
ТЕМА 19. ПРОВІДНІ РЕЛІГІЇ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА	459
19.1. Основні класифікації різновидів релігії. Ранні та етно-національні релігії.....	460
19.2. Світові релігії: а) поняття та ознаки світових релігій; б) буддизм: історія виникнення та різновиди; в) християнство: джерела, основи віровчення та культ; г) іслам як світова релігія	467
ТЕМА 20. ІСТОРІЯ І СУЧАСНИЙ СТАН РЕЛІГІЙНИХ ВІРУВАНЬ ТА КОНФЕСІЙ В УКРАЇНІ.....	483
20.1. Дохристиянські вірування давніх українців (русів)	485
20.2. Історичні аспекти загального стану релігійного життя в Україні	488
20.3. Християнські конфесії (УПЦ (МП), УПЦ-КП, УАПЦ, УГКЦ, РКЦ, протестанські Церкви. Інші релігії)	491

20.4. Неоязичництво як спроба відновлення дохристиянських вірувань	504
20.5. Неохристиянські, насколохристиянські і неорієнтальні утворення	505
20.6. Діяльність маргінальних сект. Сатанинські культури	511
ТЕМА 21. ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ	517
21.1. Загальні особливості соціально-гуманітарного пізнання	519
21.2. Етимологія термінів «етика» та «мораль». Предмет етики. Співвідношення моральних, релігійних та юридичних норм в суспільному житті	523
21.3. Предмет естетики. Співвідношення етики та естетики та їх структура	532
21.4. Місце етики та естетики в духовній культурі людства	537
ТЕМА 22. ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ ЕТИКИ ТА ЕСТЕТИКИ	544
22.1. Особливості категорій етики. Міждисциплінарний характер естетики	547
22.2. Добро і зло як центральні етичні категорії. Категорії моральної діяльності та етичних характеристик людини (совість, честь, гідність, справедливість)	553
22.3. Категорії естетики: поняття краси, прекрасного та естетичного; прекрасне і потворне. Категорії піднесеного, нищого, трагічного і комічного в естетиці	570
22.4. Основні сфери проявів естетичного та естетичного в житті сучасного суспільства	581
ТЕМА 23. ВИНИКНЕННЯ ТА ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ЛОГІКИ	593
23.1. Особливості логіки як філософського вчення про людське мислення	595
23.2. Історичні етапи розвитку традиційної логіки	598
23.3. Виникнення та розвиток символічної (математичної) логіки	606
ТЕМА 24. ЛОГІКА ПРО ОСНОВНІ ФОРМИ І ЗАКОНИ ЛЮДСЬКОГО МИСЛЕННЯ	611
24.1. Визначення поняття «форма логічного мислення». Поняття як вихідна форма логічного мислення; основні операції із поняттями	613
24.2. Судження та умовиводи як форми логічного мислення	623
24.3. Основні закони правильного мислення	636
24.4. Доведення і спростування в логіці. Гіпотеза та аналогія	639

ВСТУП

Людина з її розумом, допитливістю, особливим способом буття постає своєрідним та особливим різновидом суцього: адже лише вона здатна не просто сприймати дійсність в її різнобарвних проявах, а й перебувати в діалозі з тим, що ми називаємо буттям, лише в її розумі висвітлюється та вибудовується те, що ми називаємо світовим універсумом; а це є переважно те, що не підлягає прямому чуттєвому спостереженню, а утворюється внаслідок пізнавальних зусиль людини. Але людське буття окреслюється значною мірою як парадоксальне: людина висвітлює буття, перебуває у діалозі зі світом, сягає своїми розумом та допитливістю граничних меж Всесвіту, але вона не може осягнути найважливіше для себе: хто вона? звідки та навіщо вона прийшла в цей світ? куди прямує? Одвічні питання (саме тому, що на них немає однієї і єдиної для всіх і назавжди відповіді) людина розв'язувала і розв'язуватиме завжди настільки, наскільки вона відчуває себе людиною і прагне взяти на себе відповідальність за свідоме здійснення свого життя. Філософія і постає формою свідомого вирішення найперших питань людського світоорієнтування, самоусвідомлення та самоствердження. Вона збирає і концентрує історичний досвід таких вирішень і стає інтелектуальним ядром людської духовності, бо саме в історичних варіантах відповідей на наведені питання концентрується людське начало світу, те, що зроблено людьми і що ними усвідомлене.

Водночас філософія постає своєрідним випробуванням людського інтелекту щодо його можливостей. Вона спирається на унікальні властивості людської думки – на її здатність сприймати та усвідомлювати саму себе, на можливість цілісного охоплення реальності, розгортання розумових актів від граничне широкої межі узагальнення – межі буття та небуття. Унаслідок цього філософія являє собою історичну школу самовибудовування, дисциплінування, культивування людської думки, постає думкою про думку. Саму назву «філософія» перекладають із давньогрецької як «любов до мудрості», а слово «софія» (мудрість), своєю чергою – як «говорити, стверджувати влучно (доречно)».

Із сказаного стає зрозуміло, що філософія була і залишається інтелектуальною формою відповіді на глибинні занепокоєння та запити людини, що вона завжди потрібна людині, а особливо тоді, коли життя вимагає вибору, визначення моральної та соціальної позиції.

Особливістю сучасного стану філософської думки в Україні є те, що вона змушена критично переглядати та переоцінювати майже весь свій зміст і водночас засвоювати ті досягнення світової філософії, від яких вона була тривалий час відрізана. За визнанням багатьох сучасних українських мислителів, від старих стереотипів ми вже майже відійшли, але нової позиції ще не виробили. Запропонований Навчальний посібник є однією зі спроб окреслити сучасний стан і зміст філософської проблематики, принципово відмовляючись від тих штампів, які панували в єдино дозволений в свій час на наших теренах філософії – філософії марксизму. Його написано з урахуванням багатющого матеріалу філософської та наукової думки другої половини ХХ – початку ХХІ ст. щодо проблем людського самопізнання та самоосмислення.

Навчальний посібник є однією з перших спроб подати курс філософії у двох частинах, чого вимагають сучасні сертифікати фахівців-бакалаврів різних напрямів та спеціальностей, що їх готують ВНЗ України. В цілому сучасний курс філософії включає в себе загальний вступ до філософії, історію світової та української філософії, фундаментальні проблеми філософії, основи релігієзнавства, етику та естетику і, нарешті, логіку. Звичайно, всі ці філософські теми і дисципліни подаються у стислому, проте логічно послідовному та цілісному викладі.

Зауважимо, що основне завдання Посібника – дати методичний та теоретичний матеріал для самостійного, позааудиторного опрацювання курсу філософії як навчальної дисципліни. Тому зміст тем носить переважно конспективний, стислий характер викладу, а Посібник передбачає звернення до інших філософських джерел: словників, філософських хрестоматій та антологій, оригінальних філософських текстів. Водночас матеріал Посібника є досить повним у плані висвітлення основних питань навчальної програми з філософії. Його ретельне та вдумливе опрацювання, виконання контрольних завдань дасть змогу отримати необхідні знання з філософії як навчальної дисципліни, а також може стати імпульсом для подальших самостійних заглиблень у животворне море світової філософської думки.

Навчальний посібник укладений на базі попередніх навчальних посібників і підручників автора із урахуванням тих зауважень і побажань, які були висловлені автору представниками різних навчальних закладів України, як викладачами, так і студентами. Зауважу, що дві останні теми (теми 23 і 24) написані у співавторстві із Одарченком М.М., а в темі 20 частково використані матеріали, надані автору доц. Тімеником З.І.